

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький О. Проблема синтеза в литературоведении // Збір. праць: У 5-ти т. – К. : Наук. думка, 1966. – Т. 3. – С. 505–526.
2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект = Emotional Intelligence / Дэниел Гоулман – М. : «АСТ», 2009. – 480 с. – (Психология – лучшее).
3. Керролл Е.И. Психология эмоций / Перев. с англ. А. Татлибаева – СПб. : Издательство «Питер», 1999, – 464 с. : ил. (Серия «Мастера психологии»).
4. Пиаже Ж. Генетический аспект языка и мышления / Ж. Пиаже // Психолингвистика: Сб. статей, сост. А.М. Шахнарович. М. : Прогресс, 1984. – С. 325–336.
5. Українська інтимна лірика : твори / упорядкув., передм., підгот. комент., прим. та навч.-метод. матеріалів К. Борисенко. – К. : Школа, 2009. – 352 с. – С. 188.
6. Rapaport D. On the psychoanalytic theory of motivation. – In: M. R. Jones (Ed.). Nebraska Symposium on Motivation. – Lincoln, NE, University of Nebraska Press, 1960, p. 173–257.

В статье исследуется динамика течения психических состояний, прежде всего эмоций, в лирике представителей украинского шестидесятилетия, в частности поэтов, творчество которых наиболее полно представляет лучшие достижения художественной литературы середины XX в. Прослежены основные типы художественного моделирования чувственной сферы, которая составляет своеобразие поэтического наследия каждого из творцов.

Ключевые слова: психологический синкретизм, базовые эмоции, синкретические комплексы чувств, динамика чувств.

This article presents the study of the dynamics of the course of psychological states mainly emotions in lyric poetry of the representatives the Ukrainian epoch of the sixties, the poets whose creative work most fully represents the best achievements of the fiction literature of the mid of the XX century. The basic types of artistic modelling of perceptual sphere that is the originality of poetic works of each artist is analyzed.

Key words: psychological syncretism, basic emotions, syncretic complexes of feelings, dynamics of feelings.

УДК 821.161.2-4

ЛІТЕРАТУРНА АНТРОПОЛОГІЯ ЯК АКТУАЛЬНА НАУКОВА ПРОПОЗИЦІЯ

Поліщук О. Я.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

Літературна антропологія пропонує новий спосіб інтерпретації художнього тексту, в основі якого лежить визнання суб'єктивного, гуманістичного елемента. Розглядаючи літературу як продукт творчості людини, вона переосмислює і саме поняття тексту, а також спонукає до перегляду традиційних інтерпретацій словесності, яким бракувало цього аспекту. Однак літературна антропологія може вносити новизну не тільки в дослідження літератури. Вона видозмінює формат сучасної культурології, повертаючи їй втрачену останнім часом авторитетність. У цьому полягає ширше, міждисциплінарне значення антропологічної перспективи в літературознавстві.

Ключові слова: літературна антропологія, текст, людина, гуманістичний погляд, література, гуманістичний суб'єкт досвіду, антропологічна перспектива.

Сучасна наука про літературу, переживши радикальні трансформації другої половини XX століття, вже не прагне до єдиної метатеорії й розвивається багатовекторно, засвідчуючи множинність та альтернативність підходів до вивчення художнього тексту як норму наукового осмислення слова. Попри те, в ній відчутні раз по раз поновлювані спроби знайти об'єднавчу основу, універсальний концепт дослідження, домінуючу ознаку, довкола якої можна було би вибудовувати

різні теорії тексту. Ця тенденція присутня радше на рівні актуального тренду, своєрідної наукової моди, що виражає тяжіння до певного типу моделювання наукового інструментарію. Адже повернення до єдиної, уніфікованої моделі сприйняття літератури сьогодні видається навряд чи можливим.

Про антропологічну оптику як імовірну домінанту новочасних літературознавчих студій учені говорять від 1990-х років. Сьогодні переваги й здобутки літературної антропології вже виразно окреслені [10]. Хоча, з іншого боку, дискусії про цю галузь наукового знання досі не вщухають, а окремі її положення надалі викликають стійку критичну реакцію опонентів.

Очевидно, що антропологія літератури виділилась із теоретичних засад загальної антропології. Вона ставить перед дослідником засадниче риторичне питання: хто і що є людина, яка природа її властивостей, як визначається характер її спілкування з іншими людьми та специфіка відносин з навколишнім світом узагалі. У пошуках відповіді на це сакраментальне питання дослідники приходять до визнання загальних категорій антропологічної теорії. Видатний німецький філософ Ганс Блюменберг вважає, що всю множинність дефініцій людини можна звести до опозиції убогої або багатой істоти. «Креативною роблять людину *або* пильні потреби, *або* гра з надмірністю власних талантів. Вона є *або* істотою, що нездатна працювати без очевидної вигоди, *або* звіром, здатним винятково до *acte gratuit*. Людину дефініює те, чого їй бракує, *або* творча символіка, з якою вона запанібрата у власних світах» [9, с. 98].

Отже, в основі антропологічної теорії визнання людини унікальною істотою, що володіє креативним потенціалом, за посередництвом якого здатна змінювати світ навколо себе або творити власний світ, вдаючись до сфери культури. Проте цілі й завдання філософської чи культурної антропології на сьогодні чітко визначені, тоді як літературна антропологія задекларувала відмінні й специфічні теоретичні настанови. Наскільки це виправдано? Прихильники літературної антропології наполягають, що сам предмет (художня література) вимагає особної оптики дослідження, оскільки в ньому незвичайним чином поєднуються ті категорії, які по-різному беруться до уваги в інших наукових парадигмах [6, с. 491–492].

Антропологія літератури запропонувала новий підхід в інтерпретації словесності, прийнявши за основу суб'єктивний характер творчості, з одного боку, та суб'єктивність читацької рецепції, з іншого. Її провідний постулат, який визначив особливість цього підходу, можна проілюструвати за допомогою тези Вольфганга Ізера (раніше представника рецептивної естетики, що в 1990-х роках активно включився в антропологічні студії, ставши одним із теоретиків нового напрямку): «Художня література – не тільки постійне відтворення світу, в якому ми живемо, але й роздум про те, ким є ми самі» [2, 20]. Більше того, антропологи наполягають, що тексти художньої літератури краще, повніше та глибше характеризують саме людину, ніж певні реалії дійсності, що в них відображені.

Із цього погляду літературу дефініюють не як світ речей, дійсності, відносин чи самодостатніх текстів, а як «людський світ» [10, с. 7], поле гуманістичних цінностей та відповідних рефлексій. А в основу дослідження ставлять не відображуваний письменником світ, а проявлювану через його письмо особистість, суб'єктивність, індивідуальність автора, що при читанні накладається на індивідуальність реципієнта [8, с. 16–17]. Антропологічна перспектива дезавує поширений раніше культ автора та авторства [1; 7, с. 28], переносючи акценти на специфіку людського сприйняття художнього тексту.

Учені розходяться в оцінці теоретичної якості антропології літератури. Одні вважають її окремою науковою дисципліною – однією з тих, що здобули право на життя через емансипацію та відділення від традиційних галузей наукового знання в наш час. Інші ж оцінюють більш критично, вказуючи, що літературна антропологія не має автономного предмету дослідження та чітко виробленого інструментарію, оскільки такий інструментарій багато в чому збіжний із категоріями загальної чи культурної антропології. Відтак вона править за відгалуження науки про літературу, пропонуючи нову перспективу дослідження літератури. Певна річ, антропологічну оптику не слід сприймати як універсальний метод, адже при такому підході вона перетвориться на чергову «методологічну фікцію» [3, с. 246], як і більшість теорій новітнього періоду.

Передбачаючи індивідуально-людський, гуманістичний погляд на тексти художньої словесності, антропологія літератури тим самим ставить нову призму їх дослідження. Що ж фактично змінює ця призма? Вона зумовлює нове заломлення світла принаймні у трьох планах. *По-перше*, пропонує характерний спосіб читання, в ході якого провідним чинником стає гуманістичний сенс твору. *По-друге*, змінює ставлення до художнього тексту як такого, своєрідно його «олюднюючи».

По-третє, спонукає нас переглянути попередні способи інтерпретації художньої літератури, зауважуючи в них брак подібної оптики дослідження. Як стверджує М.П. Марковський, «...змінюючи перспективу читання, вона змінює також – згідно з першим принципом перспективізму – те, чим є сам текст. Змінюючи свій предмет, вона змінює також [...] попередні способи його читання» [6, с. 492].

Визнання в художньому тексті першопланової ролі людини спонукає не тільки здійснити кількісну переоцінку цінностей, тобто применшити значення речей, побуту, матеріального світу, а й переглянути феномен самої людини. Її відтак трактують як істоту, що намагається вибудувати власний творчий світ, користуючись при цьому – як робочим матеріалом – елементами зовнішнього, матеріально-подієвого світу, які задають властиві координати людській природі, себто ситують її в часі та просторі. Сприймаючи та переживаючи дійсність, людина тим самим спричиняється до її культурної трансформації. При цьому вона залучає талант своєї творчої уяви, а це найбільшою мірою, найвиразніше і найточніше [2, 14–18] характеризує літературну творчість.

Окремий акцент варто зазначити щодо антропологічних студій у вітчизняних умовах. Провідна тенденція літературної антропології принципово збігається з тенденцією епохи культурної трансформації, коли директивний дискурс вичерпав себе, а натомість розвиваються множинні культурні дискурси. Крах тоталітарної ідеології (з її тяжким «пресом», що надовго позначився на розвитку вітчизняного літературознавства), а також розвиток ідей деконструктивізму та постмодернізму, що прийшли із Заходу, зумовили запит на альтернативні стратегії читання художніх текстів. Наполегливий і невтомний пошук таких стратегій спостерігаємо в дослідженнях літератури останнього періоду, зокрема тих, що виходять з-під пера молодих учених. У цьому контексті оптика літературної антропології цілком придатна для характеристики тих процесів, що відбуваються в актуальній художній літературі, визволеній з-під влади диктату її суспільної функціональності та зануреній у багатовимірний і дещо хаотичний план новітнього культуротворення.

Сучасне літературознавство охоче сприймає нові пропозиції щодо описування літератури, засвідчуючи тим самим властивий виклик нашого часу, який можна означити як потяг до антропологізації в посттоталітарній літературі. Російський теоретик М. Липовецький пише, скажімо, про «поворот всередину себе» сучасної літератури. Відмова від традиційної учительної та месіанської ролей знаменує концентрування уваги на явищах внутрішньолітературного характеру, «пояснення себе», «літературоцентризму всередині літератури» [5, с. 111]. А такі інтелектуальні операції неминуче наближають до гуманістичної перспективи сприйняття словесності, яку постулює літературна антропологія.

Традиційні інтерпретації наголошували на репродуктивній ролі людини в суспільних стосунках або ж заглиблювались у складні взаємини індивіда зі світом, тоді як антропологічна перспектива обумовлює визнання творчої, продуктивної функції людини, її таланту перетворювати світ і саму себе, неодмінно змінюючись та вдосконалюючись. Ось як ці неоднозначні співвіднесення трактує В. Ізер, аналізуючи їх у ширшій перспективі сучасних наук про людину: «З систематичної точки зору літературна антропологія покликана переоцінити або навіть відкрити заново проблему, пов'язану з природою людських здібностей, спроби вирішення якої починаються ще від аристотелівської традиції. Позірно чітке розмежування уяви, розуму та сприйняття, загально визнане у психології, абсолютно неспрацьовує щодо художньої літератури. Література зароджується від взаємодії фантазії, свідомості та сприйняття, і її джерело легко пізнати в кожній з цих «здібностей». Варто тільки закласти можливість виходу із явно відділених одне від одного дефініцій психологічних здібностей, як література негайно змішає їх у різноманітних протейстичних комбінаціях. Усі ці три компоненти постійно взаємовизначаються, внаслідок чого ці «здібності» видаються то конденсованими або порушеними, то видозміненими або відображеними, драматизованими або спотвореними» [2, с. 17–18].

Оптика гуманістичного пізнання постулює своєрідне ставлення до людини, якій не тільки надане право на помилку чи толероване вагання й схильність змінювати свою позицію. Більше того, сама сутність людини як родової істоти передбачає постійний пошук, рух думки й почуття, внутрішню динаміку. Із цього погляду принципово важливою антропологічною категорією є визнання «гуманістичного суб'єкта досвіду» [6, с. 495]. Досвід – те поняття, яке дозволяє пояснити й урівняти людську якість літератури. «Процесуальність і перспективність досвіду призводять до того, що перемовинам суб'єкта зі світом немає кінця...» [6, с. 497], – заявляє вже цитований вище М.П. Марковський, означуючи властивості загальної змінності та нескінченності досвіду. Категорія *досвіду*, як він вважає, дозволяє антропологічній науці обминути крайні полюси універсальних

теорій. Таким чином, вона стає базовою категорією антропологічного знання, що прагне осмислити людину в літературі або за допомогою літератури.

Хоча антропологія літератури спрямована на віднайдення нового способу описування художніх текстів, її значення не обмежується лише сферою словесності. За певних умов інструментарій та принципи цієї наукової парадигми можна поширити й на інші, суміжні галузі. Про це предметно роздумував В. Ізер, окреслюючи перспективи розвитку літературної антропології в наш час. Учений зокрема писав: «Вірогідно, вона зможе формувати вихідний пункт для розділених усіма інтерпретативними гуманітарними дисциплінами завдань у плані розробки власне теорії культури. З огляду на гетерогенність культур (факт, що нам відкрило ХХ століття) потреба в такій теорії видається практично насущною. Важливим завданням було би не тільки наділити інтерпретативні дисципліни новою метою, але також і повернути їм те законне місце, яке вони втратили. [...] Література сама окреслює нові простори, які вписує в уже існуючу топографію культури» [2, с. 19].

Антропологічна пропозиція в науковому дискурсі, як виглядає, може мати ширше застосування, ніж тільки нова формула інтерпретації літературних текстів. У загальних ознаках вона збіжна з характерними тенденціями розвитку культурології [4, с. 49–54], проте, очевидна річ, не може претендувати на роль пріоритетної чи, тим більше, «єдино правильної» наукової оптики. Часи віри в єдину безальтернативну методологію безповоротно минули, хоча вчені не перестають мріяти про пошук універсальної оптики для дослідження літератури.

Літературна антропологія втілює один із множинних підходів до сприйняття художнього тексту, дарма що цей підхід виражає більші амбіції, ніж звичайний метод. Справді, погляд антрополога – один із багатьох можливих. Він акцентує гуманістичну суб'єктність літератури, трактуючи людину як істоту, що сприймає і своєрідно переживає світ, прагне зорієнтуватись у ньому, знайти своє місце, осмислити свою сутність, а відтак – реалізувати свій творчий потенціал. Література в цій системі взаємин позиціонується як матеріал, знаряддя, процес і результат цілеспрямованої діяльності людини, а це відкриває цілий ряд нових, ще не осмислених аспектів у її дослідженні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автор і авторство у словесній творчості: збірник наукових праць / Відпов. ред. Н.М. Шляхова. – Одеса : Поліграф, 2007. – 412 с.
2. Изер В. К антропологии художественной литературы / В. Изер // Независимое Литературное Обозрение. – № 94 (6'2008). – С. 7–21.
3. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. – К. : Основи, 2003. – 503 с.
4. Каллер Дж. Теория литературы. Краткое введение / Дж. Каллер. – Москва : АСТ «Астрель», 2006. – 160 с.
5. Липовецкий М.Н. Русский постмодернизм (Очерки исторической поэтики) / М. Липовецкий. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 1997. – 317 с.
6. Марковский М.П. Антропологія, гуманізм, інтерпретація / М.П. Марковский // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / Упор. Б. Бакула; За ред. В. Моренця; Пер. з пол. С. Яковенко. – К. : ВД «Києво-Могилянська Академія», 2008. – С. 491–503.
7. Руссова С.Н. Автор и лирический текст / С.Н. Руссова. – М. : Знак, 2005. – 312 с. (Серия: Studia Philologica).
8. Attridge D. Jednostkowość literatury / przekład z ang. P. Mościcki / Derek Attridge. – Kraków : Universitas, 2007 (Seria: Horyzonty nowoczesności, t. 60). – 224 s.
9. Blumenberg H. O aktualności retoryki w wymiarze antropologicznym // Rzeczywistości, w których żyjemy. Rozprawy i jedno przemówienie / przełożyła Wanda Lipnik / Hans Blumenberg. – Warszawa : Oficyna Naukowa, 1997. – S. 98–129 (Seria: Terminus, t. 12).
10. Kasperksi E. Świat człowieka. Wstęp do antropologii literatury / Edward Kasperski. – Pułtusk – Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, 2006. – 496 s.

Літературна антропологія пропонує новий спосіб інтерпретації художественного тексту, в основі якого стоїть визнання суб'єктивного, гуманістичного елемента. Розглядаючи літературу як продукт творчості людини, вона переосмислює і само поняття тексту, а також приводить до перегляду традиційних інтерпретацій словесності, в яких відсутній

этот аспект. Однако литературная антропология способна постулировать новый взгляд не только в рамках исследования литературы. Она видоизменяет формат современной культурологии, возвращая ей утраченную в последнее время авторитетность. В этом состоит более широкое, междисциплинарное значение антропологической перспективы в литературоведении.

Ключевые слова: литературная антропология, текст, человек, гуманистический взгляд, литература, гуманистический субъект опыта, антропологическая перспектива.

Literary Anthropology offers a new way of interpreting a literary text, the basis of which is the recognition of the subjective, humanistic element. Regarding literature as a product of human creativity, this approach rethinks the very concept of the text, and also leads to a revision of the traditional interpretations of literature. However, Literary Anthropology can postulate a new view, not only in the literature studies. It modifies the format of contemporary culturology, restoring its lost credibility in recent years. This is a reason for researching interdisciplinary perspective of anthropological significance in literary criticism.

Key words: literary anthropology, text, person, cultural studies, humanistic subject experience, anthropological perspective in the study of literature.